

Editorial

Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

aktuální Socioweb přináší tematiku zdánlivě zcela neaktuální: dějiny české sociologie. Oddělení Ekonomické sociologie se touto problematikou začalo zabývat kvůli tomu, že jsme stále tíživěji pociťovali její absenci a dokonce absenci zájmu o ni v případě většiny našich kolegů. Jakoby dobrou sociologii – stejně jako kteroukoli jinou sociální a humanitní vědu – šlo dělat „na zelené louce“, bez kontaktu s klasiky i dřívějším poznáním, prostřednictvím pouhého kopírování toho, co je údajně aktuální na západ od našich hranic. Nehledě k tomu, že s takovýmto pojetím nesouhlasíme, ponor do dějin české sociologie ukazuje silné i slabé stránky dřívější české sociologie a v řadě ohledů nám může umožnit lepší pochopení nás samotných i toho, co zkoumáme. Nebo přinejmenším může poskytnout dostatečný kritický odstup od (výsledků) naší práce, které za pár (desítek?) let budou zcela jistě antikvované – možná mnohem víc než to, co vybádali a sepsali naši předchůdci.

Aktuální výzkum probíhá v rámci projektu Dějiny a současnost české sociologie, který podpořila Grantová agentura ČR. První příspěvek tohoto čísla Sociowebu proto přináší informace o cílech tohoto projektu a jejich dosavadním naplňování. Kromě technických a obsahových záležitostí přitom informuje o metodickém ukojení projektu a jeho zásadní odlišnosti od standardních sociologických výzkumů. Aby studium dějin české sociologie přineslo nové a relevantní výsledky, musí začínat primárně jako historický podnik. Je třeba provést archivní výzkumy a úplné rešerše v dřívějších publikovaných zdrojích, zpracovat bio- i bibliografická data a teprve na tomto základě je možné analyzovat ideový a konceptuální vývoj starších sociologických snah. Jedině tak je totiž možné eliminovat obrovskou řadu omylů nebo v podstatě bezobsažných klišé, s nimiž starší sociologickou tradici nahlížejí naši současníci (pokud to vůbec dělají), a dobrat se skutečného poznání.

Následující dva články ukazují některé málo známé vrcholy předmarxistické sociologické práce. Jiří Večerník popsal největší dílo tzv. pražské sociologické školy, vycházející z tehdy nepředstavitelně rozsáhlého a obtížně proveditelného výzkumu poměšťování obcí v okolí Prahy, jehož vydání v předvečer druhé světové války jej odsoudilo k nenáležitému zapomnění. Podobně jako třeba vynikající esejistickou analýzu bratislavského předměstí

Dornkappel (dnešní Trnávka) z pera I. J. Marka. V podobě „recenze po sedmdesáti letech“ (a přesto první) Večerník shrnuje výsledky části výzkumu a i přes pochopitelné výhrady, které bychom dnes mohli vznést vůči tehdejší metodám práce, ukazuje její zásadní význam a především to, jak dalece nám může přiblížit každodenní život před třemi čtvrtinami století: časově relativně málo vzdálený, a přesto v řadě ohledů zcela odlišný od dnešního.

Následující biografický medailon ekonoma Josefa Macka z pera Vladimíra Benáčka dokládá, že Macek byl mnohem víc než standardním ekonomem a v lecčems jej můžeme považovat za zakladatele české ekonomické sociologie. Za povšimnutí stojí také jeho širokospektré zájmy, u tehdejších akademiků nikoli výjimečné, které zásadní měrou překračovaly jeho obor(y). Macek kromě jiného po čtvrt století vedl revui *Naše doba*, jeden z nejzásadnějších dobových populárně odborných časopisů vůbec.

Další dva články pojednávají o druhém „zlatém věku“ české sociologie, k němuž došlo po jejím povolení a novém ustavení v šedesátých letech 20. století (a který skončil s nástupem tzv. normalizace). Michael Voříšek zkoumá vznik této sociologické skupiny – spojené spíše generačně a intencionálně, než věcně a metodicky – a její návaznost na starší oborové tradice, přitom si klade širší otázky po smyslu poznání (sociologické) minulosti. Naproti tomu Anna Kopecká přibližuje výsledky studentského výzkumu rozhovorů s žijícími pamětníky a upozorňuje na shromážděný unikátní materiál, který by měl být využit k dalším analýzám. Oba texty – každý svým vlastním způsobem – tak upozorňují na potřebu další práce při studiu dějin české sociologie a na její užitečnost nejen pro vlastní sociologické bádání, ale především pro osobní a intelektuální vývoj těch, co se do něčeho takového pustí.

Abychom však neskončili (jenom) u patetických proklamací, je třeba konstatovat, že výzkum dějin jakéhokoli intelektuálního snažení je především velké dobrodružství a zábava. I ve srovnání se současným, důvěrně známým stavem. Která instituce by si dnes mohla dovolit nechat zpracovat výzkum IQ svých zaměstnanců (jako to udělal Státní úřad statistický v roce 1928)?! Nebo který šéfredaktor odborného časopisu by se odvážil požadovat po čtenářích svého časopisu následující: „Sociologie je věda. Věda je nauka o řádu. Řádu teoretickému odpovídá řád praktický. Jedním z užitečných a příjemných projevů praktického řádu jest též platit předplatné. Patříte mezi vyznavače řádu? Zaplatil jste předplatné?“, jako to dělala meziválečná *Sociologická revue*?! Jenže kdyby

měl dnes třeba *Sociologický časopis* žít z předplatného, asi by už dávno skončil, a další by asi ani nevznikli. I v tomto ohledu nastavuje minulost zrcadlo přítomnosti.

Zdeněk R. Nešpor

Zdenek.Nespor@soc.cas.cz

Prázdninové dvojčíslo Sociowebu se bude věnovat tématu volného času a dovolených, a to z různých úhlů pohledu.

« Teorie pro všechny »

»

Projekt Dějiny a současnost české sociologie

Klíčová slova: historie; teorie; transformace; dějiny sociologie

Oddělení Ekonomické sociologie začalo v roce 2010 zpracovávat čtyřletý badatelský projekt Dějiny a současnost české sociologie, podpořený Grantovou agenturou ČR. Rámcová představa o dějinách české sociologie patří mezi „základní pravdy“, s nimiž se seznámí každý budoucí sociolog již v průběhu svých studií, aniž by o nich pochyboval – a aniž by je potřeboval k další odborné práci. Všichni tak „víme“, že českou sociologii založil T. G. Masaryk, v meziválečném období se rozdělila na pražskou a brněnskou sociologickou školu (obě byly spojené s příslušnými filosofickými fakultami) a po komunistickém převratu byla zlikvidována. Nová sociologie pak vznikla v podstatě diskontinuálně v šedesátých letech, hlavně zásluhou reformních marxistů, kteří zase byli postiženi za normalizace, kdy se oficiálního vedení oboru chopili ideologové a nomenklaturní kádry, a sociologové ze šedesátých let se dočkali ospravedlnění i akademických pozic až po roce 1989. Stejně jako v případě jiných „fundamentálních pravd“ tato tvrzení sice odrážejí skutečnost, ovšem v hodně zjednodušené podobě. Hlubší poznání dějin našeho vlastního oboru nám namnoze schází.

Ponecháme-li stranou úplné počátky, kdy je obtížné určit, co „již“ byla sociologie a co „ještě ne“, a kdy každopádně sociologie nebyla akademickou disciplínou, k jejímu etablování v českých poměrech došlo hned po první světové

válce. Možná ne bez souvislosti s tím, že jeden sociolog se stal prezidentem a druhý – v tomto případě již skutečně docent a později profesor sociologie – dlouholetým ministrem zahraničí, členem Rady Společnosti národů a posléze také prezidentem republiky. Sociologické vzdělání či zájmy byly charakteristické také pro řadu dalších tehdejších politiků a státních úředníků. Akademickou sociologii přitom zastupovaly semináře na filosofických fakultách v Praze a v Brně, později také na obou českých technikách a na neuniverzitní Svobodné škole politických nauk, sociologie byla vědecky pěstována ve Státním statistickém úřadě a v Sociálním ústavu, nemluvě o množství jiných, méně významných institucí. V polovině dvacátých let byla založena Masarykova sociologická společnost a v roce 1930 začala vycházet *Sociologická revue*.

Naraci o skvělém rozvoji kalí přinejmenším dvě skutečnosti: vnější omezení a vnitřní slabost samotné české sociologie. Její akademické etablování sice bylo na poměry velkolepé, neznamenalo však víc, než asi pět sociologů „na plný úvazek“, zhruba stejné množství těch, již se sociologii mohli v rámci svého pracovního zařazení věnovat alespoň částečně, a pár desítek více či méně zaujatých zájemců, kteří tuto vědu pěstovali výlučně ve svém volném čase. Česká sociologie jen zvolna překonávala spekulativní a filosofické přístupy, empirické výzkumy v dnešním slova smyslu šlo spočítat na prstech jedné ruky. Na konci dvacátých let se pak rozhořel spor, který trval až do nástupu komunistického režimu: částečně věcný a částečně osobní boj „našich mladých sociologů“ Otakara Machotky, Jana Mertla a Zdeňka Ullricha za empirizaci a „zesvětovění“ české sociologie proti všem ostatním domácím sociologům. K asi patnácti osobnostem shromážděným kolem nového časopisu *Sociální problémy* a Společnosti pro sociální bádání, kteří kritizovali sociologický „establishment“, patřili také historik filosofie a sociologie Josef Král (který je také organizačně vedl), statistik Antonín Boháč, filosof Jan Patočka či religionista Otakar Pertold. Jejich centrem se v polovině třicátých let stal sociologický seminář na pražské filosofické fakultě, do té doby Břetislavem Foustkou orientovaný úplně jinak. „Bezproblémové“ však nebylo ani vymezení (většinové) školy brněnské: kromě brněnských badatelů v čele s I. Arnoštem Bláhou k ní totiž patřili i solitéři jako Emanuel Chalupný, Karel Galla či Jaroslav Šíma (z nichž jen první kromě Prahy vyučoval také v Brně) a mimo akademickou půdu působící osobnosti (např. František Modráček).

Organizační stav české sociologie zcela proměnilo uzavření vysokých škol v roce 1939: profesori byli posláni na nucenou dovolenou (s čekatelným) a všichni ostatní se museli zařídit, jak sami uměli. V období protektorátu se přitom – ne bez řady úliteb vládnoucí moci a asi i vlastní kapse – Jaroslavu Šímovi a dalším podařilo „transformovat“ sociologickou společnost tak, že zaměstnávala několik desítek pracovníků a žila si „na vysoké noze“. Další zvrát přišel s osvobozením: Šíma byl odstraněn a jeho trestnímu stíhání zabránila jenom intervence

mladého Čestmíra Císaře, sociologie však byla na vzestupu a horlivě se zakládala nová pracoviště (Vysoká škola politická a sociální, Čs. ústav pro výzkum veřejného mínění, nakonec nerealizovaný Sociologický ústav ČAVU ad.), na kterých z nezbytí začali působit skoro všichni, již se sami prohlásili za sociology. Ale ani to netrvalo dlouho, po „Vítězném únoru“ sociologie zanikla, i když ne hned, mnozí odešli do exilu (Machotka, Ullrich, z mladších Ivan Gaďourek, Jiří Kolaja či Jiří Nehněvajsa), další byli odstraněni (kromě již zmíněných velkých postav kupříkladu Josef Voráček nebo katolický sociolog Bedřich Vašek) a ještě jiní se na likvidaci „buržoazní pavědy“ sami aktivně podíleli (třeba Císař nebo Galla). Neméně turbulentní vývoj čekal českou sociologii také (několikrát) v období komunistické vlády, které už známe z výpovědí žijících pamětníků.

Právě (poslední) možnost oslovit pamětníky a obohatit archivní a pramenný výzkum o zdroje, které nejsou a nikdy nebudou dostupné jinak, vedla k přípravě projektu *Dějiny a současnost české sociologie*, který je od roku 2010 realizován na Sociologickém ústavu AV ČR. Projekt vede Zdeněk R. Nešpor, který má na rozdíl od většiny sociologů také historické kompetence, a členy týmu dále jsou (abecedně) Dušan Janák, Anna Kopecká, Jiří Musil, Miloslav Petrušek, Jiří Večerník a Michael Voříšek. Cílem je přitom první skutečné zmapování dějin české sociologie od jejích počátků až po současnost, které by zachytilo jak institucionální a organizační vývoj, tak především obsah, vědecké přínosy i ztráty celé disciplíny. Nic takového totiž dosud provedeno nebylo: sociologové se málo zajímali o historii, a když už se jí věnovali, jenom výjimečně pracovali s archivními zdroji, zatímco normalizační texty Antonína Vaňka dbaly víc na „kádrování“ než na věcnou korektnost, která byla v řadě případů „upravována“ zcela záměrně. Nedávná kniha Zdeňka R. Nešpora *Ne/náboženské naděje intelektuálů: Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu* (Scriptorium, Praha 2008) pak sice vzhledem k současnému poznání „supluje novodobé dějiny české sociologie jako celku“, jak napsal jeden z recenzentů, ale jde o nezamýšlený důsledek, který z věcných důvodů nemůže těšit ani jejího autora.

Poznání dějin oboru přitom není motivováno jenom tím, že mnohdy jde o zajímavou a prakticky neznámou minulost. Tato minulost totiž podstatnou měrou metodicky, tematicky i personálně ovlivňuje aktuální stav a další směřování české sociologie, což je tím významnější, že o tom většina badatelů vůbec neví. Nadto se členové týmu ztotožňují s názorem Roberta Kinga Mertona, že prakticky jakékoli sociologické poznání, které je hodno tohoto označení, a obzvláště sociologická teorie vzniká prostřednictvím „dialogu s klasiky“ – jenomže k tomu může docházet jenom tehdy, když jejich díla známe, což v našich luzích a hájích není právě nejčastější případ. Kromě historie se přitom projekt zcela záměrně orientuje také na současnost. O té si většina

z nás myslí, že ji známe dobře, je to ale doopravdy tak? Nová sociologická pracoviště začala po roce 1989 vznikat ještě rychleji než po druhé světové válce, profesionálních sociologů dnes již nejsou desítky, nýbrž stovky, a tím spíše to platí o hraničních oborech, které se ze sociologie postupně vydělily. Kolik českých sociologů zná víc než pět sociálních geografů nebo třeba historických demografů (obojí samozřejmě platí také naopak), kolik čte všechny časopisy z příbuzných disciplín, nejen úzce sociologické – a čte vůbec někdo všechny a celé sociologické časopisy, byť jen domácí?!

Záměr poznat dějiny a současnost české sociologie je jedna věc, praktická realizace druhá – jak tedy projekt postupuje? Kromě archivních a orálněhistorických výzkumů, které někdy navazují na starší práci členů týmu (Z. R. Nešpor, M. Petrušek, M. Voříšek), je nezbytné provést několik základních kroků, jež zároveň budou sloužit i samostatně širší sociologické obci (v posledním případě nejen jí, nýbrž také širší veřejnosti, novinářům a decimální sféře):

1. Zpracování úplné bibliografie sociologické literatury, včetně soupisu recenzí příslušných děl (N. Hesová a kol.: *Bibliografie české knižní sociologické literatury (do roku 2009)*. Scriptorium, Praha 2010);
2. Digitalizaci obtížně dostupných sociologických časopisů zásadního významu (*Sociologická revue, Sociální problémy, Sociologický obzor*) a jejich edice na CD-ROM (vyjde v roce 2011 nebo 2012);
3. Výzkum a zpracování osudů a tvorby českých sociologů v exilu, ať už odešli po roce 1948 nebo později (M. Petrušek: *České sociální vědy v exilu 1948 až 1989*. Sociologické nakladatelství, Praha 2011);
4. Shromáždění, ediční příprava a vydání „adresáře“ autobiogramů osobností a institucí současné sociologie a příbuzných věd (Z. R. Nešpor – A. Kopecká (eds.): *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*. Sociologické nakladatelství, Praha 2011).

Všechny tyto kroky, jejichž realizace postupuje v průběhu práce na projektu, přitom jsou nutnou podmínkou souborného akademického zpracování dějin české sociologie. K tomu vedle řady dílčích, tematicky zaměřených studií, dojde prostřednictvím dvou „finálních produktů“:

- *Slovníku českých sociologů*, který by měl zahrnovat asi 150-200 nejvýznamnějších osobností celé oborové historie a přinášet veškeré podstatné životopisné a bibliografické informace, ale také široce pojatý věcný rozbor jejich díla;
- *Akademických dějin české sociologie*, patrně kolektivních, které budou představovat syntézu dosavadního poznání i všech nových skutečností zjištěných během práce na projektu.

Vydání obou závěrečných syntetických děl je plánováno na poslední rok práce na projektu (2013), třebaže na nich práce z pochopitelných důvodů již začala, do té doby by členové týmu docela rádi vydali ještě jednu až dvě další, úžeji zaměřené knihy a řadu studií. Pomineme-li finanční stránku (v rámci projektu není realizován žádný kvantitativní výzkum ani jiné finančně náročné aktivity, jeho celkový rozpočet je proto relativně nízký), nejde o žádný malý projekt a výsledky tomu snad budou odpovídat.

Zdeněk R. Nešpor

Zdenek.Nespor@soc.cas.cz

»

Chef-d'oeuvre meziválečné pražské sociologické školy: obraz života v příměstí Prahy [1]

Klíčová slova: domácnost; město; obce; dějiny sociologie

Studie vydaná pod redakcí Zdeňka Ullricha v roce 1938 je nepochybně nejobsáhlejším dílem pražské sociologické školy. Předkládá výsledky zevrubného zkoumání deseti pražských příměstských obcí z hlediska přechodu mezi městem a venkovem a dává podrobně nahlédnout do postupu urbanizace. V celkem 15 kapitolách jsou popsány nejrůznější aspekty podoby a života těchto lokalit od morfologie území přes demografii populace až po charakteristiky morálky, náboženství a zábavy. Pod vedením prof. Josefa Krále a hlavně Zdeňka Ullricha se na studii podílelo dalších devět badatelů (včetně středoškolských učitelů), jimž asistovali studenti sociologických seminářů docentů Ullricha, Machotky a Mertla.

K financování výzkumu jako hlavní sponzor přispěla Rockefellerova nadace, dále se podílel Sociální ústav, pražský magistrát, Jan A. Baťa a další instituce či osoby. Od Rockefellera byl vyjádřen požadavek publikace v nějakém světovém jazyce, proto byl zvolen „jazyk německý jako u nás nejznámější a zároveň jako jazyk našich spoluobčanů německé národnosti“. Výzkumníci byli v čilém kontaktu s místními úřady a hojně rovněž využili služeb Státního statistického úřadu, pánové Ullrich a Machotka dokonce v rámci svých zaměstnaneckých úvazků. Pro potřeby uvedeného výzkumu statistické spočetli údaje za zkoumané lokality ze sčítání lidu a dalších zdrojů.

Studie podává pestrý obraz života české populace na malém území se zhruba 12 tisíci obyvatel (zdaleka největší obcí byly Ďáblice se 4 tisíci), zato však ve velkém detailu - kontrast

vůči obecným, často spekulativním a moralistním pojednáním z pera představitelů brněnské školy vystupuje v tomto chef-d'oeuvre pražských sociologů zřetelně do popředí. Princip byl vyjádřen Zdeňkem Ullrichem tak, že „jsme se nenechali vést žádnými předem danými myšlenkami a žádným schématem, do nichž by byly zjištěné poznatky zatlačovány“ (s. 8). Detail je však často až zatěžující, když se obce a různé skupiny popisují v každé charakteristice jedna po druhé, často bez sumarizace dat.

Cílem tohoto textu není recenzovat uvedené dílo (doposud nerecenzované), nýbrž výtěžit z něho některé informace o tehdejších životních podmínkách obyvatel, o nichž dnes už máme spíše jen matnou představu. Jedná se o populaci zajiště specifickou, nicméně ne zas natolik odlišnou od jiných oblastí a typů lokalit. Nenajdeme jiné odborné dílo, které by o životě lidí u nás ve 30. letech minulého století vypovídalo tak podrobně jako toto. Životních podmínek se dotýkají hlavně dvě kapitoly: první pojednává o stravování, druhá o kultuře bydlení. Všimneme si také kapitoly věnované trávení volného času a kratší kapitoly mapující spolkový život.

Kapitola o stravování od Jana Součka (učitele na měšťanské škole) je založena z malé části na statistických datech, z podstatné části pak na průzkumu provedeném u 689 školních dětí pomocí jednoduchého dotazníku. Autor pečlivě popisuje tematiku v odlišení podle obcí a sociálních vrstev – průmyslových dělníků, zemědělských dělníků, zřizenců, úředníků, řemeslníků, rolníků, ovdovělých žen s dětmi a nezaměstnaných. Konstatuje velký vliv sociálního postavení na stravovací zvyklosti v blízkosti Prahy, jejichž rozdíly se nicméně s delší vzdáleností poněkud stírají, v důsledku menší dostupnosti rozmanitých komodit a také zvýšené sociální kontroly nad chováním spoluobčanů.

Začíná se pozitivním konstatováním, že jen několik málo dětí chodí do školy nenasnidaných. Jinak se ale většinou musely spokojit s kávou – samozřejmě z melty – a suchým chlebem. Konzumace čaje nebo kakaa byla vzácná. Káva s chlebem nebyla výjimkou ani k obědu či k večeři. Oběd se často skládal jen z knedlíků s omáčkou. Maso k obědu si ve třetině zachycených domácností dopřávali alespoň dvakrát týdně. Večeře bývala často pojednána polévkou nebo uzeninami. Podrobný výčet je podán i ohledně konzumace piva vykazující velkou diferenciaci podle lokalit a sociálního postavení. Nejen nedostatek peněz, ale také silná sociální kontrola přispívaly podle autora k umírněnosti. Nejčastěji se pivo dopřávalo jen jednou v týdnu, k nedělnímu obědu. O popíjení v hospodách však autor nehovoří, na to se opravdu školních dětí nemohl ptát.

Kultuře bydlení se věnovala Anna Bocková (učitelka střední školy ve Vsetíně), a to především na podkladě detailního zpracování dat sčítání lidu z roku 1930. V pražském okolí převažovaly rodinné domky, jakkoli jen mírně nad malými nájemními domy. I malé domy totiž

sloužily více domácnostem, nejčastěji dvěma - rodině majitele a jedné rodině v nájmu, která tak pomáhala se splácením dluhů. Výjimkou nebyly ani byty o jedné místnosti s kuchyňským koutem, se spíží skříni ve společné předsíni. K nečtetnému výskytu koupelen autorka poznamenává, že „je nepochopitelné, že v době, kdy se tolik hovoří o hygieně, je málo pozornosti věnováno tomu, že koupelny jsou na venkově vzácným jevem“ (s. 264). Ke koupání se tak často používaly prádelny.

Zatímco jednočlenné domácnosti se tehdy vyskytovaly jen výjimečně, rodiny s pěti a více členy byly běžné. Obsazenost bytů byla tudíž značná, autorka zaznamenala v jednotlivých lokalitách jednu čtvrtinu až jednu polovinu bytů přelidněných. Zvláštní pozornost byla věnována tomu, zda děti spí odděleně - nikoli však v oddělených místnostech, jak by zněla otázka dnes, nýbrž ve vlastních postelích. Mít svoji postel nebylo tehdy ještě samozřejmostí. Kupodivu nejlépe na tom byly děti rolníků a úředníků - 70% jich spalo samostatně - a nejhůře děti zemědělských dělníků a nezaměstnaných - jen necelá čtvrtina jich měla svoji postel. Jinak děti spaly většinou spolu, často však také dívky s matkou a chlapci s otcem.

Zábavní činnosti zmapoval opět s velkou podrobností Jan Souček. Stálý biograf byl jen ve větších obcích, takže se hodně jezdilo do kin v Praze. V každé obci se však odehrálo alespoň jedno divadelní představení, avšak v Ďáblicích 15 a v Chabrech 20 - z tabulky se však nedozvíme za jaké období. Divadlo obstarávali místní ochotníci, nejčastěji sokolské spolky - největší zájem byl o „lechťivé kusy“, jen málo bylo „vlasteneckých“. Názvy her, pečlivě ve studii zaznamenané, nám už dnes sotva něco řeknou, snad s výjimkou „Falešné kočičky“ ztvárněné ve filmu s Věrou Ferbasovou a Oldřichem Novým. I když lidé dávali ještě přednost divadlu před biografem, zájem o ně klesal.

I v těch nejmenších obcích se konal alespoň jeden ples za rok a několik tanečních zábav. Autor popisuje hojně navštěvované „čaje o páté“ v Chabrech a Ďáblicích, kde se mladí snažili vyrovnat Praze a tak v elegantním oblečení „tančili ve světle reflektorů moderní tance“. K dispozici však byly jen hospodské prostory, kavárna nebyla v žádné z těchto obcí.

Detailní popis „organizační činnosti“ v krátké kapitole napsané antropologem Josefem Voráčkem se věnuje vývoji spolků po roce 1918 a jejich pestrým aktivitám, od vzdělávacích po sportovní. Největší pozornost je pochopitelně věnována Sokolu, na jehož členstvu se nejvíce podíleli kvalifikovaní dělníci, řemeslníci, úředníci a „graduovaní akademici“, v některých obcích (Zdiby, Bášť) ale i rolníci. Popsána jsou hasičská sdružení, dělnicko-řemeslnické spolky a různá bratrstva. Autor kritizuje všeobecně nízkou účast žen ve spolcích, zejména pak ve spolcích „politických nebo zpolitizovaných“, kde byla nulová.

V závěru se Zdeněk Ullrich pokusil o shrnutí poznatků, opět se však nevyhnul podrobné dokumentaci, tentokrát rozčleněné podle soustředných zón v duchu tehdejších amerických teorií. Ukázal, že město a venkov nejsou oddělené světy, nýbrž že jedno v druhé postupně přechází. Od centra se postupně vzdalují čtyři zóny pražských předměstí a potom tři vzdálenější zóny příměstských obcí, které byly předmětem zkoumání. Na základě statistické evidence autor graficky vykresluje změny demografického složení, profesní struktury, náboženské příslušnosti (křivka ve tvaru J charakterizovala slabší zastoupení římsko-katolické církve ve středních zónách a jeho nárůst ve vnějších zónách) a volebního chování (nárůst voličů agrární a také komunistické strany směrem k okraji metropolitní oblasti).

Poněkud suchopárná prezentace dat - přece jen nakonec stlačených v rozporu s principem nezátíženého pozorování vytčeným na počátku - ustupuje v další části závěru barvitěmu vylicení proměny životního stylu, přerodu původně svébytně žijících obcí ve vazaly velkoměsta, odcizování ve společenských vztazích, bourání tradic a izolace sociálních vrstev. Autor se nevyhýbá ani jemným spekulacím: se vzdáleností od města prý roste romantický charakter manželských vztahů a zmenšují se konflikty mezi generacemi. S tím, jak ubývá osob dojíždějících za prací do Prahy, se oslabuje proletářské vidění světa, a to na základě užšího vztahu k půdě a silnější sociální kontroly. Ačkoliv se autor neodvolává na Ferdinanda Tönniese, reference k jeho kategoriím *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* je v podtextu cítit.

Studie je jistě dokladem důkladnosti meziválečné české sociologie, její schopnosti týmové a interdisciplinární práce, kombinace kvantitativních a kvalitativních dat, znalosti soudobých teorií a metod. Především se však v ní zachoval trvalý dokument o životě tehdejší české společnosti, jejím životním stylu, kultuře a morálce.

[1] Zdeněk Ullrich (Hrsg.), *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung* (Sociologické studie k poměšťování pražského okolí). Unter der Leitung von Josef Král verararbeitet von A. Bocková, E. Dellin, E. S. Hauner, O. Machotka, J. Mertl, J. Souček, R. Turčín, Z. Ullrich und J. Voráček. Praha: Revue „Sociologie a sociální problémy“ 1938. VII und 335 Seiten.

Jiří Večerník

Jiri.Vecernik@soc.cas.cz

»

Josef Macek – zakladatel české ekonomické sociologie

Klíčová slova: ekonomie; politika; sociální politika; dějiny sociologie

Cílem tohoto příspěvku je přiblížit kořeny české ekonomické sociologie a její klíčovou osobnost - Josefa Macka, od jehož narození příští rok uplyne 125 let a 40 let od jeho úmrtí.

Macek se narodil v roce 1887 v Zábřehu. V té době byl sice Zábřeh-Hohenstadt považován spíše za německé město, nicméně Češi v něm a v jeho okolí měli těsnou většinu, na rozdíl od dominantně německého blízkého Šumperka-M. Schönbergu. Snaha místních Čechů vyrovnat se v kultuře a podnikání Němcům měla na Macka vliv, který ho formoval po zbytek života. Byl proto citlivý na projevy nacionalismu a jeho styk s multikulturním prostředím jej vedl k nadnárodnímu vidění domácího světa.

Po absolvování českého gymnázia v Zábřehu Macek vystudoval Právnickou fakultu české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1906-11), načež ještě další čtyři semestry studoval filosofii na německé větvi univerzity, z toho jeden semestr strávil na univerzitě v Berlíně (1913). Přitom se důkladně seznámil s ekonomickou sociologií Maxe Webera, která jej oslovila jak metodologicky, tak svým obsahem. V letech 1912-18 se při učení na Obchodní akademii sblížil s Edvardem Benešem, tamějším profesorem národního hospodářství. V letech 1918-21 byl na Ministerstvu zemědělství zplnomocněncem pro pozemkovou reformu. Následující rok se na cestě do Británie jako člen Vládní rady pro hospodářské otázky seznámil s J. M. Keynesem, který zásadně ovlivnil jeho další směřování. V roce 1921 se stal docentem na nově založené Vysoké škole obchodní při české technice v Praze (současná ČVUT, Vysoká škola obchodní byla nicméně zrušena po únoru 1948 a nahrazena nejprve samostatnou Vysokou školou hospodářských věd a později dnešní VŠE). O pět let později byl jmenován profesorem a zůstal českou vůdčí akademickou osobností ve společenských vědách až do února 1948.

V roce 1923 byl Josef Macek jmenován vedoucím redaktorem (původně) Masarykovy revue *Naše doba*, jednoho z nejvlivnějších měsíčníků své doby. Vedle poslanectví v parlamentu za sociální demokracii (1928-39) se právě *Naše doba* stala hlavní tribunou Mackova veřejného působení. Macek byl ovšem také jedním z prvních pravidelných účastníků schůzek Čapkových pátečnicků a působil i v zahraničí. Často hostoval na univerzitách v USA a západní Evropě. Současně s akademickou a parlamentní činností byl Macek průkopníkem vzdělávání dělníků v Masarykově akademii práce a propagátorem politik na revitalizaci ekonomiky v době ekonomické krize (1930-34), což jej dostávalo do častých kontroverzí s liberálním ekonomem a vládním představitelům Karlem Englišem. Jeho vědecká činnost se projevovala ve stovkách článků (publikovaných zejména v

Naší době, ale také v *Sociální revui* a v řadě dalších časopisů), kde objasňoval příčiny a následky tehdejších hospodářských problémů. Velký důraz kladl také na seznamování veřejnosti s pracemi světových sociologů a ekonomů. Vydávání *Naší doby* bylo po vyšetřování gestapem v roce 1944 zastaveno, naštěstí jenom dočasně.

Po osvobození se Macek jako děkan ihned zapojil do práce obnovené Vysoké školy obchodní a převzal také vedení Ústavu pro sociologii a politické vědy. Stanul v čele obnovené *Naší doby*, jejíž vydávání definitivně ukončil až komunistický převrat, a zapojil se do sociálně demokratické stranické činnosti. Z let 1945-47 pochází jedno z jeho klíčových děl, téměř 700stránková *Sociální ekonomika - kurs národního hospodářství*, jímž přispěl do národní diskuse o nové podobě poválečné rekonstrukce. To vyvolávalo značnou politickou opozici, za níž stáli v první řadě komunisté. Po únoru 1948 se útoky stupňovaly a v komunistické *Nové myslí* se v listopadu 1949 objevil pětaticetistránkový štvavý výpad proti Mackovi „Reformismus v politické ekonomii“, jehož autorem nebyl nikdo jiný než pozdější reformátor Ota Šik. Článek zcela zapadal do rétoriky už tehdy se rozvíjejících procesů se „zaprodanci národa“ (Píka, Kutlvašr, Horáková atd.). Macek záhy pochopil, že si život může zachránit jedině riskantním útekem do Německa, což se mu spolu s manželkou podařilo o Vánocích 1949, když v noci přešli zasněžený Český les.

V roce 1953 Macek získal profesuru na University of Pittsburgh, kde o dva roky později publikoval zásadní knihy *Basic Economics* a *An Essay on the Impact of Marxism*. V roce 1961 se přestěhoval do Vancouveru, avšak dílo na kterém tehdy pracoval, metodologicky zaměřenu knihu *How Do We Think? A Survey of the Ways of Reasoning*, již nestačil dokončit (k jejímu posmrtnému vydání došlo v roce 2006 v nakladatelství Karolinum péčí Vladimíra Benáčka). V tomto díle se značně originálně zaměřil na nedokonalosti lidského praktického uvažování, čímž se chtěl vlastně osobně vyrovnat s problémy demokracie a politiky své doby – s jejich masovými deformacemi, které se tak zrůdně projevily ve válkách, komunistických revolucích a totalitách 20. století. Podobně jako to jiný český sociolog v exilu, Otakar Machotka, učinil v díle *The Unconscious in Social Relations* (1964). Je nutno připomenout, že v letech 1960-67, kdy Macek své dílo psal, byla na Západě dominantní metodologie neopozitivismu, ať už deduktivního (axiomatického) nebo induktivního (statistického) typu. Macek pochyboval o oprávněnosti jejich imperiálních aspirací a o jejich objektivitě, zvláště pak při vysvětlování tak složitých systémů jakými jsou ekonomika, právo, politika a společenská organizace. Argumentoval, že důkaz o logické konzistenci tvrzení platí jen v uzavřeném modelu s jasně definovanými předpoklady. Jakmile se pokusíme vztáhnout daný důkaz ke konkrétní realitě, kde jsou předpoklady narušené, dostáváme se do značných rozporů a neurčitostí. Podobně neúplně je podle Macka i tvrzení, že nějaký fakt opravdu

nastal, a to v podobě, jak si jeho existenci představují jeho pozorovatelé. Objektivita v sociálních vědách je neustále zkreslována nejen nedokonalostmi percepce jevů, ale zejména jejich ideologickým balastem, ať už účelovým nebo intuitivním. O to větší problémy s objektivitou nastávají, máme-li dokázat existenci nějakých lidských hodnot. Tato omezení vedou k tomu, že v reálném společenském životě se logika a empirická pozorování doplňují za účelem „umocnění důkazů“ o značně vratká tvrzení pomocí analogie, konsensu, tradic nebo autority, které potom ještě dále mohou degenerovat přes „důkazy“ pomocí tautologie, mocenské síly, zázraku, utrpení a mlčení, až ke zcela podvodným sofismatům a záměrným lžím.

Mackovo akademické dílo je velice široké. Zajímala ho historie, etika, národní hospodářství, podnikání, struktura společnosti, vzdělávání, školství, náboženství a humanistické uvažování všeobecně. Centrem jeho bádání byla ale sociální problematika: od příčin chudoby, nerovnosti rozdělení bohatství a selhání politiků a monopolů, až k tak konkrétním lokálním otázkám, jako bylo stanovení nájemného, cen ve zdravotnictví, daní, školného, veřejného dluhu, výše inflace a možnosti socializace ekonomiky. Z hlediska metodologie je u Macka patrný vliv Maxe Webera s jeho přístupem k ekonomické sociologii z pozice popření pozitivismu. Dominantním předmětem zkoumání je u něho zkoumání podmíněnosti lidského sociálního jednání. Mackovi šlo o porozumění významu a účelu chování lidí v institucionálních podmínkách kapitalismu hromadné podnikové výroby. Už v dobách svých akademických začátků přitom pracoval s hypotézou, že společenská racionalita rozhodování lidí je často omezená, i když člověk jako jednotlivec se zdánlivě rozhoduje logicky. To, že rozhodování jednotlivce může být v konfliktu se zájmy jiných lidí, a to až do té míry, že to poškozuje celou společnost, Macka dovedlo k závěrům o nutnosti aktivní politiky vlády (pozemková reforma, regulace některých cen, dluhové financování, veřejné školství, podpora nezaměstnaných a sociálně slabých atd.). Kapitalistický individualismus Macek považoval jak za osvobození se od jha kolektivismu tradiční hierarchizované společnosti, tak současně za zdroj nové společenské nestability. Přitom nikdy nepohyboval o tom, že fašismus, marxismus a stalinismus představují obrovské nebezpečí.

Přestože je Macek tradičně považován za fundamentálního keynesovce, nebyl ve skutečnosti standardním ekonomem, jak této disciplíně rozumíme dnes. Pohyboval se na pomezí filosofie, právní vědy, religionistiky a politické ekonomie, což jej jak metodologicky, tak obsahově nejvíce přibližovalo ke klasické ekonomické sociologii. Svým velkým pozorovacím talentem a jedinečnými zkušenostmi předjímal mnohé hypotézy z teorie modernity, postmodernismu, axiologie, veřejného výběru a sociální psychologie. Jeho hlavním badatelským přínosem jsou stovky sociologických mikrostudií, kterými dokumentoval stav české společnosti od doby založení samostatného státu, až po její největší

selhání v roce 1948. Česká společnost se mu za to odvděčila po svém: nuceným exilem a následným faktickým zapomením na „odrodilce“.

Vladimír Benáček

vladimir.benacek@soc.cas.cz

»

Břemeno (sociologické) minulosti

Klíčová slova: historie; metodologie; teorie; dějiny sociologie

Otázka, proč se zabývat minulými sociologiemi, nebo chcete-li dějinami sociologie, se pramálo liší od otázky, proč se zabývat minulostí vůbec. Jaký vztah máme ke svým předchůdcům a předchůdkyním? Máme se starat o jejich problémy? Dlužíme jim snad něco? Anebo je nám takové bádání k něčemu prakticky užitečné?

Pravda je, že minulost si nedovedeme od přítomnosti docela odmyslet. Snad proto se objevují názory, které v minulosti – v daném případě v minulosti sociologické – vidí něco naprosto zásadního. Nežřídka se setkáme s tvrzením, že minulost naší disciplíny je nutné studovat proto, jak byla úžasná. Kdo ji nezná, připraví se o poznatky minulých generací, které bude muset znovuobjevovat. Jiný podobně vyznívající názor tvrdí, že minulost studujeme proto, abychom pokračovali v tradicích, které naši disciplínu zakládají. Kdo tak nečiní, není dobrý sociolog či socioložka a ztroskotá ve svých snaženích.

S oběma názory lze podle mne souhlasit potud, že studovat jakoukoli lidskou činnost je prospěšné, abychom lépe porozuměli své vlastní situaci a dovedli se v ní přiměřeně rozhodnout. V minulosti se toho odehrálo podstatně více, než se odehrává právě teď, takže nabízí lepší materiál ke studiu. Nicméně předpoklad, že nám na naše současné otázky poskytnou odpověď minulé socioložky a sociologové, je asi stejně opodstatněný, jako že nám na ně odpoví současná pop music, barokní poezie anebo náhlé vnučnutí. To všechno se sice může stát, ale nic z toho není zákonitě. Na svoje otázky si totiž v konečném důsledku můžeme dát odpověď jen my sami.

O tom nás nejlépe přesvědčí právě samotná minulost naší disciplíny. Nesmíme ji ovšem studovat, abychom z ní podle předem zvolených předpokladů vydestilovali velkou lekci dějin, ale abychom se – jak se sluší na skutečné socioložky a sociology – poučili o tom, jak lidé dělávají to, co dělají. Tedy v daném případě, jak

sociologové a socioložky zacházívaly se svou minulostí. A protože není nad konkrétní příklad, nabídnou ten, který znám nejintimněji: československou sociologii šedesátých let.

Přenesme se tedy do roku 1964. V socialistickém Československu právě začaly jako houby po dešti rašit sociologické instituce, knihy a časopisy, ačkoli až dosud se o samostatné marxistické sociologii buď jen diskutovalo mezi nejliberálnějšími komunistickými intelektuály a intelektuálkami, anebo se o ní mlčelo. Přesto během několika roků, které zbývají do nástupu normalizace na přelomu let 1969 a 1970, vytvoří skupina akademických pracovníků a pracovníků korpus textů, názorů a způsobů bádání, jež ovlivňují podobu naší i slovenské sociologie až dodnes.

V takové situaci se nabízí hypotéza, že sociologie u nás v šedesátých letech ani tak nevyrostla, jako spíše procitla z mnohaletého spánku, do něhož ji uvrhl komunistický převrat v roce 1948. Vždyť tu sociologie byla před rokem 1948 poměrně pokročilá: relativně soustavně vycházely hned dva časopisy, několik učenců – vždy šlo o muže – se uchytilo jako vysokoškolsí profesori, v Československu působily hned tři vědecké školy (brněnská, pražská, a slovenská sociografická), a kromě prací tehdy činných socioložek a sociologů nepřestávalo přitahovat pozornost také dílo Tomáše Masaryka. V šedesátých letech tedy stačilo zajímat se o bohaté dědictví minulosti a řídit se jím, oživit je, jak by doporučovaly konzervativní názory. Jenže k ničemu takovému právě nedošlo.

Socioložky a sociologové totiž vnímali domácí sociologii jako zaostávající za světovým vývojem. V rámci sovětského bloku sloužilo za vzor Polsko se specifickou formou mísení marxistické a nemarxistické sociologie. Polské publikace jednoznačně vedly mezi překladateli kontakty s polskými vědci a vědkyněmi byly nejintenzivnější. Československá scéna se rovněž velmi zajímala o poznání západní sociologie. Zde stačí upozornit na dva vydané díly *Soudobé sociologie* J. Klofáče a V. Tlustého (1965, 1967). Ve srovnání s kompletními reedicemi klasiků národní sociologie, k jakým pro srovnání docházelo v Polsku (S. Czarnowski, S. Ossowski) či Rumunsku (D. Gusti), se u nás objevilo pouze pietní posmrtné vydání učebnice (*Sociologie*, 1968) od doyen brněnské sociologické školy Arnošta Bláhy.

Zatímco špičky oboru se věnovaly sledování soudobé zahraniční sociologie a pokusům vytvořit srovnatelná díla v československých podmínkách (viz například Machoninův výzkum sociální struktury), vyrovnání s domácí tradicí zůstalo marginálním úkolem. Bylo ponecháno – přesněji asi přiděleno – mladým kolegům a kolegyním jako Jiřina Šiklová a bývalým studentkám a studentům meziválečných sociologů, kteří tvořili část brněnské katedry sociologie (zejména Juliána Obrdlíková a Mojmir Hájek). Ani ti však neprojevovali přehnaný zápal. Někteří ovšem zdůrazňovali, jaká je škoda, že sociologická minulost není lépe

využívána, ale jejich příspěvky zároveň ukazují, že to nebyl právě lehký úkol.

Šiklová charakterizovala pražskou meziválečnou sociologii jako nutnou vývojovou etapu, avšak poznamenanou trapným mesianismem, nechtutnými spory s brněnskou školou a celkově zaostávající za světem. I brněnští sociologové a socioložky připouštěli, že výrazné postavy meziválečné sociologie nemají pokračovatele nebo pokračovatelky a že tehdy používané výzkumné metody podle novějších měřítek neobstojí. A o Masarykovi napsal Lubomír Nový, že „[...] v prosté konfrontaci s dnešní empirickou sociologií jeví se *Konkrétní logika* nebo *Rukověť sociologie* jako běžný úvod do comtovské sociologie, *Sebevražda* jako zastaralý pokus o sociologickou monografii, *Otázka sociální a Rusko a Evropa* jako díla nepřilíš koncizního myslitele a jako archaické dobové dokumenty.“ Nový potom dodává, že s Masarykem je nutné se vyrovnat historickou rekonstrukcí a lepším pochopením hlavních tendencí v jeho myšlení.

To vše ukazuje, že socioložky a sociologové šedesátých let cítili povinnost nějak se postavit k minulosti své disciplíny, ale že tato minulost budila rozpaky. Na první pohled nebyla k ničemu zvláště dobrá a zjevně bylo možné obejít se i bez ní, ačkoli někteří doufali, že po důkladnějším prostudování jejího obsahu bychom se mohli poučit. To se ukázalo i na vztahu k žijícím reprezentantkám a reprezentantům předkomunistické sociologie.

Někteří mladší předpřevratoví sociologové a socioložky znovu našli v šedesátých letech uplatnění. Například Zdeněk Strmiska, který na Bláhovo doporučení absolvoval po válce stáž u Georgese Gurvitche, vytvořil teoretickou koncepci, jež integrovala dialektické rysy západní a marxistické sociologie. Václav Lamser, který studoval u Josefa Krále v Praze, se stal mentorem celé generace studentek a studentů sociologické metodologie. A konečně další student pražské školy Jiří Musil byl nejvýraznější postavou rodící se československé sociologie města a bydlení. Podstatné je, že na nikoho z nich ani na většinu ostatních se nespolehalo jako na vykladače nebo vykladačky sociologického dědictví, ale jako na lidi, kteří se díky kvalitnímu sociologickému školení dokázali zapojit do soudobého sociologického diskursu a zprostředkovat jeho znalosti ostatním.

V sociologické komunitě se největšího ocenění nedostávalo vedoucím postavám meziválečné akademické sociologie – z žijících Josefu Královi či Karlu Gallovi –, ale filosofujícím levicovým intelektuálům, jako byli Josef L. Fischer nebo Ludvík Svoboda. Ti totiž nabízeli odkaz slučitelný s poválečným marxismem a zároveň model vysoce profesionálního angažovaného vzdělance, který dovede promluvit i do světového diskursu. Tím konvenovali ambicím československé sociologické elity šedesátých let. Hodnotu domácí sociologie naopak snižovala její konformita s předkomunistickým zřízením i to, že se evropské standardy sociologického bádání po válce hluboce proměnily a meziválečné pokusy už jim vesměs nevyhovovaly.

Tím se znovu dostáváme k otázce, co může nebo musí znamenat minulost naší disciplíny. Jak je vidět na příkladu československé sociologie šedesátých let, za jistých okolností je z minulosti spíše břemeno, se kterým si nevíme rady. Víme o ní, chceme se k ní nějak postavit, ale bezprostředně to není nutné. A čím více se jí zabýváme, tím více je zřejmé, že na otázky, které si bezprostředně klademe, nám žádnou odpověď nedá.

Z toho ovšem můžeme vyvodit, že takové okolnosti jsou zkažené, protože nás odvádějí od neměnných pravd o minulosti. Anebo z toho můžeme vyvodit, za což bych se přimlouval, že minulost může být v přímém smyslu slova málo užitečná. Nestudujeme ji ani proto, aby nás oslnila, ani proto, abychom se řídili jejími pokyny, ale proto, abychom se něco dozvěděli sami o sobě. Tento názor má tu výhodu, že sociologickou minulost nedělí na správnou a špatnou, klasickou a překonanou, využitelnou a neužitečnou. Také nevádí, když nám minulé sociologické výkony přijdou nedostatečné – ony totiž naše výkony se budou za pár desítek let jevit úplně stejně. A bez ohledu na to, jak smýšlíme o díle svých předchůdkyň a předchůdců, se z jejich snažení můžeme něčemu přiučit.

Michael Voříšek

michael.vorisek@soc.cas.cz

»

Česká sociologie let 1948-1969 očima sociologů

Klíčová slova: historie; metodologie; teorie; dějiny sociologie

Česká sociologie jako samostatný, institucionalizovaný obor prošla během období komunistické vlády v Československu poměrně dramatickým vývojem, který ale dodnes nebyl příliš zmapován. Studenti katedry sociologie Institutu sociologických studií FSV UK se proto v Praze v rámci svého projektu „Česká sociologie 1948-1969, orální historie“ rozhodli natočit na kameru rozhovory s významnými českými sociology, pamětníky, aby se jich zeptali na jejich osobní vzpomínky a zkušenosti ze sociologické praxe v daném období. Mezi zpovídanými pamětníky nechyběly ani nejvýznamnější osobnosti české sociologie, jako jsou Miloslav Petrušek, Jiří Musil či Ivo Možný a také několik bývalých i současných vědeckých pracovníků Sociologického ústavu AV ČR, například Jiří Večerník, Michal Illner nebo Lubomír Brokl.

Tento text se nesnaží o nemožné – podat na pár stranách ucelený pohled na dějiny české sociologie let 1948-69, měl by být spíše pozvánkou k zajímavému a dosud ne zcela zpracovanému tématu. Je postaven na osobních vzpomínkách a úvahách pamětníků, kteří dramatické proměny české sociologie sami prožili a také se na nich i různou měrou podíleli. Jak vzpomínají na svoje studia a profesionální začátky? Jaká byla z jejich pohledu šedesátá léta, která dnes považujeme za „zlatou éru“ české sociologie? Jak prožívali události po srpnu 1968?

Po skončení druhé světové války se začala česká sociologie rychle obnovovat v duchu předválečných tradic pražské i brněnské školy. Ovšem po únorovém převratu 1948 neměla sociologie jako „buržoazní pavěda“ velké šance obstát vůči marxistické kritice. V roce 1950 byla zakázána a katedry sociologie na vysokých školách zrušeny. V padesátých letech sociologii nahradily katedry dialektického a historického materialismu. Studenti, kteří stihli na obor sociologie nastoupit před jeho uzavřením – fakticky nejpozději na podzim 1948, ještě měli možnost studium dokončit (byť formálně absolvovali jiný obor). Jejich poslední roky na škole byly ale spíše samostudiem, jelikož velká část sociologů byla postupně nucena opustit svoji pedagogickou praxi a řada sociologů také po převratu v roce 1948 emigrovala. Následujících několik let znamenalo téměř totální likvidaci celé sociologie. Výuka i výzkum byly v podstatě zrušeny a poslední absolventi oboru, vycházející ze škol v první polovině padesátých let, si museli hledat uplatnění v jiných oblastech.

Jeden z pamětníků, poválečných studentů, Jiří Musil, vzpomíná, jak na začátku padesátých let dokončoval svoje sociologická studia: „Já jsem se rozhodl v roce 1950, že se pustím do práce o Weberovi. A tak jsem tři roky uprostřed velké revoluce studoval Webera, což bylo ohromně pěkné. Nikdy nezapomenu na vzrušení, které člověk měl, když se kolem něj valily průvody na Václavském náměstí (...) A já jsem tehdy četl přednášku Maxe Webera k rakouským důstojníkům o tom, co je to socialismus. A tam napsal zhruba toto: Socialismus nebude v žádném případě diktatura proletariátu. Socialismus bude nejpravděpodobněji diktatura byrokracie. (...) a říkal jsem si, no ano, vždyť to takhle tady začíná, to je ono. A ten Weber byl takový balzám, protože říkal, tak oni se sunou někam, ale vždyť to je pravděpodobně naprostý omyl.“ [1]

Za první znamení blížící se institucionální obnovy sociologie se dá považovat až vydání knihy *Současná empirická sociologie* autorů Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého v roce 1959. Společenské podmínky dospěly do bodu, který nejen umožňoval ale i vyžadoval návrat sociologie, zejména pak empirické sociologie, která by přinesla chybějící informace o stavu společnosti. Šedesátá léta a hlavně jejich druhá polovina jsou proto dobou rychlého, až překotného znovuustavování sociologie. Od roku 1963 můžeme sledovat rychlý nárůst institucí, které se věnovaly sociologii na různých úrovních.

Nejdůležitější byl z pohledu institucionalizace oboru vedle založení samostatných kateder na vysokých školách v Praze, Brně i Olomouci vznik Československé sociologické společnosti v dubnu 1964 a zejména pak založení samostatného Sociologického ústavu Československé akademie věd k 1. 4. 1965. V roce 1965 začal vycházet také *Sociologický časopis*. Obnovující se obor nemohl být kvůli dlouhému zákazu postaven na absolventech sociologických kateder a sociologie tedy přilákala řadu zájemců z příbuzných oblastí (zpovídání pamětníci původně vystudovali celou škálu oborů od historie a filosofie až po práva či matematiku).

Vystudovaný právník, dnes významný sociolog města Michal Illner se účastnil hektických začátků metodologického oddělení Sociologického ústavu, které v té době vedl sociolog Václav Lamser: „Nikdo z nás pořádně o sociologii, když jsme tam přišli, toho moc nevěděl, takže já v rámci aspirantury a zájmu o věc jsem trávil hodně času tím, že jsem si pod vedením pana docenta Lamsera četl knížky. To, co on mi doporučoval k četbě, odpovídalo samozřejmě situaci, že byl řadu let mimo sociologii, takže to byla taková poněkud archaická literatura. Václav Lamser organizoval veřejně přístupné kurzy, kam chodili lidé, kteří se zabývali sociální politikou, nebo kriminologií, obory tohoto typu z praktického světa. Tak jsme mívali v těch kurzech takových, třicet-čtyřicet lidí, no a postupně, jak jsme se sami socializovali do toho oboru, tak nám svěřoval taky nějaké dílčí přednášky. No tak já bych řekl jednookey učil bezoký, ale v těch kurzech se vytvořil takový sympatický okruh lidí, kteří ten obor objevovali a byli zajímaví.“ [2]

Výzkumná oddělení Sociologického ústavu se v druhé polovině šedesátých let věnovala řadě velkých výzkumů zejména v oblasti sociologie práce, volného času či kultury. V Ústavu sociálně-politických věd pro vysoké školy (původně Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy) Univerzity Karlovy probíhal jeden z nejdůležitějších výzkumů té doby – výzkum sociální stratifikace a mobility československé společnosti pod vedením Pavla Machonina a i další výzkumné instituce a vysoké školy intenzivně pracovaly v oblasti výzkumu a výuky. Období rozkvětu bylo ale velmi krátké, netrvalo ani pět let. Miloslav Petrušek vzpomíná na události po srpnu 1968, které ho zastihly na katedře sociologie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze: „V roce 1968 jsem byl na katedře, zažil jsem tedy samozřejmě tu vzpouru i ten smutek, po návratu té delegace z Moskvy. To už není třeba vyprávět, to už se vyprávělo mnohokrát ta historie... Myslím si, že jediná chyba, byla v tom, že my jsme v roce 1969, když byl Husák zvolen generálním tajemníkem strany, měli zato, že dojde ke stabilizaci poměrů. Že bude dlouhou dobu takový dusný klid, ale v podstatě že o nic nepůjde. Jenomže to jsme se hluboce mýlili, protože soudruh Husák byl chytrý jak opice a už měl přichystanou výměnu stranických legitimací, což v podstatě byla tedy klasická normalizační

čistka, kdy značná část lidí z humanitních a společensko-vědních oborů musela odejít.“

V roce 1969 začalo docházet k výměnám na nejvyšších politických postech i ve směřování země, což se odrazilo i v oblasti sociálních věd. Samostatný Sociologický ústav přestal existovat k 28. 2. 1970. Kromě institucionální reorganizace, v rámci které byl vytvořen Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV pod vedením Radovana Rychty, došlo i na personální výměny a propouštění. Obdobně došlo k výrazným personálním změnám také v rámci dalších sociologických institucí, plány na rozšiřování stávajících a vznik nových institucí byly zastaveny. Rada sociologů aktivně činných v šedesátých letech mohla jen komplikovaně pokračovat v kontinuální vědecké práci. Došlo k další vlně emigrací a pomalu se začala ustavovat disidentská – alternativní sociologie. „Zlaté období“ české sociologie tak velmi rychle skončilo a nastala pomalá a vůči sociologii silně nepřátelská normalizace sedmdesátých let.

Petrušek sice na vysoké škole zůstal a přes zákaz tajně ještě asi tři roky učil, ale postupně byl přeřazen do Informačního střediska na podřadnou pozici pomocného knihovníka. Následujících téměř dvacet let se pak oficiálně sociologii věnovat nemohl. „To bylo dlouhé, dlouhé období. Díky lékařům jsem měl zkrácenou pracovní dobu, takže jsem pracoval jenom do dvou hodin. A ve dvě hodiny už jsem mohl jít do Univerzitní knihovny, tam jsem si četl, studoval. Nevěděl jsem sice k čemu, protože víra, že to bude trvat rok dva, ta přežívala rok dva a pak jsme pochopili, že ne, že se může stát, že se toho konce vůbec nedožijem. Řekl jsem si, nezbíbnout, protože co kdyby se to náhodou změnilo. No a nakonec prostě pánbůh dal a k této změně došlo.“ [3]

Ačkoliv sociologie nepřestala v sedmdesátých a osmdesátých letech oficiálně existovat, jsou tato léta poznamenána silným omezováním kontaktů se západními vědci a pronásledováním řady schopných českých sociologů. K plné obnově oboru došlo až po roce 1989. Na této obnově se velkou měrou podíleli sociologové, kteří byli činní již v šedesátých letech – v Praze Miloslav Petrušek s Josefem Alanem založili Fakultu sociálních věd, v Brně se Ivo Možný zasadil o vznik Fakulty sociálních studií. Prvním ředitelem obnoveného samostatného Sociologického ústavu se stal Jiří Musil, jeden z posledních poválečných studentů sociologie. Ačkoliv bylo období rozkvětu české sociologie v šedesátých letech velmi krátké, byli to právě jeho aktéři, kteří dodnes z velké míry ovlivňují současnou podobu našeho oboru.

Anna Kopecká

anna.kopecka@soc.cas.cz

[1] Rozhovor s Jiřím Musilem vedla Anna Kopecká 15.12. 2008.

[2] Rozhovor s Michalem Illnerem vedla Anna Kopecká 28.11. 2008.

[3] Rozhovor s Miloslavem Petruskem vedla Anna Kopecká 12.1. 2009.

Hlavním výstupem studentského projektu je archiv audiovizuálních rozhovorů s významnými českými sociology. Zatím 12 zpracovaných videonahrávek je uloženo v Českém sociálněvědním datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a odborné i laické veřejnosti zpřístupněno na počítačích v knihovně SOU.

« Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dne 1.6.2011 » « Šéfredaktorka: Renata Mikešová »
« Redakční rada: Daniel Čermák, Radka Dudová, Jana Chaloupková, Yana Leontiyeva, Pat Lyons, Petra Guasti, Natalie Simonová, Eva Mitchell, Petr Sunega, Iva Štohanzlová » « Technická redaktorka: Jana Slezáková »
« Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha »